

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ב, תש"י

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מדרכי הקיצור בלשון

א

בפרק זה ידובר על סוגים אחדים של קיצורי ביטויים בלשוננו העברית. יש שמלה אמנם מובנת היא בתוכנה אבל סתומה במקורה, עד שאנו עומדים על העובדה, כי לפנינו רק קיצור מתוך ביטוי מלא יותר. ויש מלים וביטויים מסוג שני, שאין אנו מבינים אותם כלל, כל עוד לא הוכר,

שאין לפנינו הביטוי המלא, אלא רק חלק ממנו. הרי שתי דוגמאות לכך מתוך המשנה, שחשבו למצוא בהן מלים חדשות בהוראה חדשה, ולאמיתו של דבר לא היה כאן אלא משפט לא-שלם, ואם נשלים אותו, נכיר, שאין לפנינו אלא מלה ידועה. כך ראו, כי כתוב במשנה על מקרה אחד של אדם הנודר נדר: שאינו רשאי (ערכין ח ז) וחשבו שהכוונה: שאינו חייב; ואולם באמת אין כאן אלא חצי משפט, ועלינו להשלים: שאינו רשאי לבזבז את הונו, ומכאן מובן שאינו חייב לקיים את נדרו, ובמקום השני חשבו, כי הצירוף „מחבת צפה” במשנה (מנחות ה ח) פירושו: מחבת שטוחה, לא עמוקה. בעוד שהכוונה: המנחה אשר במחבת היא צָפָה בה מלמעלה. ועיין בהערותיי לערכים ב. צוף, רשאי, במילון בן-יהודה.

להלן נדבר על ביטויים, שאף הם נבנו על דרך הקיצור, ואמנם כאן בעיקר על דרך קיצור שבמחשבה, שהביטוי הלשוני מתבאר מתוכה, יש במקורותינו ביטויים כגון: „חושך שבטו שונא בנו” (משלי יג כד) או: „מגביה פתחו יבקש שבר” (שם יז יט). אין כאן כמובן הכוונה, כי אב זה החושך את השבט, את המקל, מבנו, הוא שונא את בנו זה ממש. או שזה המגביה, המרים את פתח ביתו, הוא מבקש ורוצה להביא אסון ושבר על עצמו. הרי דווקא מתוך אהבת עצמו וכדי להיטיב לעצמו מרומם ומפאר אדם את ביתו; ודווקא משום שאדם אוהב את בנו יותר מדי, על כן הוא חומל עליו ואינו מייסר אותו בשבט המוסר. אלא: אמנם הוא אוהב את בנו, אבל תוצאת מעשיו, תוצאת האהבה היתרה היא, כאילו היה שונא אותו, כי הוא גורם לבנו רעה בזה שאינו

מייסר אותו. וכן האוהב את עצמו יותר מדי ומרים את פתחו, אדרבה, לא טובה הוא כאילו מבקש לעצמו, אלא תוצאת מעשהו היא, כאילו היה מבקש ומקדם בכוונה את האסון, את השבר.

מתוך מקרים אלו נבין גם מקרים נוספים, שלא היו ברורים כל צורכם. הנה בא בדברי הושע (יב ב) הביטוי: „אפרים רועה רוח ורודף קדים”, ז"א: אפרים הולך אחרי דברי רוח, הוא מבקש דברים שאין בהם תועלת, דברי הבל ורוח. כאן הכוונה באמת, כוונת אפרים, לרעות רוח, לבקש הבלים. אבל בדברי קהלת הולך וחוזר אותו צירוף „רעות רוח” וגם „רעיון רוח” לא במשמעות, שהאיש מבקש הבלים מרצונו, אלא בהוראת התוצאה. כי זאת דעת הקהלת, כי כל אשר יעמול האדם למצוא ברכה במעשיו, לא ימצא אלא הבל ורוח. אמנם הוא אינו רועה רוח באמת, אבל תוצאת מעשה האדם היא, כך דעתו של קהלת, כאילו היה רועה ורודף רוח וקדים.

ומכאן נגיע לידי ביטוי אחר, שאנו בלשונונו היום משתמשים בו שלא כהוראתו במקורות. כוונתי לצירוף „שאף רוח”, שלפיו אנו אומרים גם „שאף אוויר”, בהוראה של „נשם אוויר”. אבל במקרא אין זאת הוראתו של הצירוף „שאף רוח”. הפועל „שאף” בכל מקום במקרא פירושו: פתח פיו, פער פיו לבלוע או גם לצעוק. ובהשאלה מדובר, למשל, על הרשעים השואפים אביון, הפוערים את פיהם כדי לבלוע את העני (עמוס ח ד). או על העבד העייף והרעב השואף את צל הערב (איוב ז ב). הפוער כאילו פיו לקראתו. ובמקומות

אחרים מדובר על בעלי חיים צמאים ורעבים בשנת בצורת. רעבים וצמאים ממש (ירמיה יד, ו), או צמאים בצימאון האהבה (שם ב כד). והנה על בעלי חיים אלו הרעבים והצמאים בשנת בצורת ורעב, שאינם משיגים את מבוקשם, עליהם בלבד נאמר במקרא, כי „שאפו רוח“. ואין הכוונה, שבעלי חיים אלו נושמים אוויר, אלא שהם שואפים, פוערים את פיהם לאכול ולשתות, אלא שאינם יכולים לבלוע למעשה אלא רוח, רוח והבל. אין „שאף רוח“ בקירוב אלא רעה רוח, פער פיו לרוח ולהבל.

ומעניינת עצם ההוראה של הפועל „שאף“. הוראת הפועל אינה פְתַח, כפועל בלבד, אלא הוראת הפועל היא כאילו היה מורכב מפועל ושם יחד: פָּצַר פָּה. וכבר הזכרתי במקום אחר, כי כנראה, נולד הפועל „גידף“ מתוך ביטוי מורכב: גידל פה, הרחיב פה; וגם כאן הפועל „שאף“, כנראה, ביטוי מורכב כזה, שעיקרו אולי: שָׁאָה פָּה, הִשָּׂאָה פה, הריק פה. כי על יד הפועל „שאף“ בא במקרא גם הפועל „שמש“, למשל: „כיולדה אפעה אשם ואשאף יחד“ (ישעיה מב יד), ועל יד „שמש“ בא גם הפועל שאה, כגון „שמה ושאייה“, השתומם והשתאה בפעירה.

ואם נכונה דעה זו, כי אז יש לפנינו בדוגמה של „שאף רוח“ קיצור כפול; גם קיצור ברעיון וגם קיצור לשוני קדום במבטא.

ב

מה שלמדנו על דרכי הקיצור הזה בלשונו העברית

ובמקורותיה, מאפשר לנו להבין פרשה מתולדות מלה אחת, מן הידועות והשגורות ביותר בלשון: הפועל „אמר“, שכמה שמות נגזרו ממנו, כגון „אמר“, „אמרה“, „מאמר“ ועוד. מה הוראתו המקורית של פועל דיבור זה, שכנגדו גם בארמית „אמר“, ובערבית „אמר“ בהוראת ציווה ופקד?

הנה, כידוע, יש במקורותינו העבריים גם שימוש אחר של הפועל „אמר“, והוא נפוץ יותר ממה שאנו רגילים לחשוב. הפועל „אמר“ בא במקרא ובתלמוד גם בהוראה של נשא והרים, או כפועל עומד, רום, היה רם ונישא. מן התלמוד ידוע בשימוש כזה המאמר על ימות המשיח, שבהם „יוקר יאמיר“ (סוטה מט ע"ב), ובמקרא נאמר למשל על הרשעים: „תאמרו (ז"א יתנשאו ויתגאו) כל פועלי און“ (תהלים צד ד). אבל גם ביטוי כגון: „את ה' האמרת היום, וה' האמירך היום“ (דברים כו יז וכו') פירושו: את ה' הרימות, והוא הרים אותך. ואולם פועל „אמר“ זה בהוראת נשא והרים בא גם במקומות אחרים, שלא הוכר בהם. כך, למשל, מתבאר גם הכתוב באיוב כ"ב כ"ט: כי השפילו ותאמר גנה, שפירושו: אם השפילו ושפלו בני אדם, כי אז אתה, איוב, תרים ותנשא את גנותם, את גופם. וכנראה, מתבאר על ידי כך גם אותו מאמר קשה במעשה קין והבל „ויאמר קין אל הבל אחיו ויהי בהיותם בשדה ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו“. ויאמר קין אל הבל אחיו? הרי לא נאמר כאן, מה אמר קין אל הבל אחיו. אלא „ויאמר“ זה לשון התרוממות היא. קין התאמר והתרומם על הבל אחיו. וגם המאמר הקשה בחבקוק ג' ט': עריה תעור קשתך שבועות מטות אמר סלה, מתבאר,

כנראה, בשבועת הברית הקשורה בקשת, הנטויה במרום, באֶמֶר, שפירושו מרום. וגם בערבית יש להבין את שם העצם „אֶמֶר“, בהוראת „נשיא“ מהוראה זו של „אמר“: נשא; אין האמיר, הנשיא, אלא זה שהתנשא מעל לשבט. מעל לעם.

שם עצם בצורת „אמיר“ יש גם בעברית שבמקרא. הוא השם אמיר הבא בפרשה הידועה בישעיה י"ז ד'—ט'; ובעיקר במלים אלו שבפסוקים ה'—ו': „והיה כמלקט שבלים בעמק רפאים, ונשאר בו עללות כנקף זית שנים שלשה גרגרים בראש אמיר“ וכו' ושוב בפסוק ט': „ביום ההוא יהיו ערי מעוזו כעזובת החרש וְהָאֶמֶר אשר עזבו מפני בני ישראל, והיתה שממה“. כאן רגילים אנו להבין „אמיר“ כצמרת העץ, ראש האילן, אך תרגום השבעים מתרגם בפס' ו' „נישא ורם“, *μετέωρος* סתם. למעשה „אמיר“, כמו „חורש“ שעל ידו, פירושו: ההר הגבוה, ההר הרם והנישא, המכוסה עצי יער.

והנה בכתובות מאשור ובבל נקרא הר הלבנון, ונקראה אחר כך כל ארץ־ישראל וסוריה וארץ המערב בכלל: Amurru, ואף בתעודות מצריות בא שם זה של ארץ־ישראל וסביבתה בכתוב „אמאורא“ בקירוב. ובכתב היתדות, המשתמש גם בצירי תמונות, נכתב שם זה של ארץ אמורו בסימנים שפירושה הר, או הר גדול. אין אפוא „אמורו“ זה בעיקר אלא כמו אֶמֶר, מלה עברית קדומה בהוראת הר גבוה. ההר הגבוה, האֶמֶר — כך קראו דוברי עברית וכנענית את הר

הלבנון, ועל פי זה קראו גם עמים אחרים לארץ זו ארץ
„אמורי“ ולתושביה „אמוראי“, אַמּוֹרִי.

וכלום זה הוא פירוש המלה „אמורי“ גם בעברית
שבמקרא? — לא כך הדבר. בדיקת הכתובים מורה, שאין
האמורי שבכתובים בן ארץ המערב דווקא ואין זה שם לעם
החי בתקופה היסטורית כלל. האמורי שבמקרא הוא עם
שבסיפור האגדה על ימי הקדם. אין האמורי, אלא כמו
הרפאים והנפילים ביטוי לענקים מימי הקדם, ועל כן אומר
הנביא על האמורי: „אשר כגבה ארזים גבהו וחסן הוא
כאלונים“. ודוגמה לגובהם הענקי זה של בני האמורי הוא,
למשל, עוג מלך הבשן, אחד משני מלכי האמורי בעבר
הירדן, אשר „ערשו ערש ברזל וכו' תשע אמות ארכה וארבע
אמות רחבה באמת איש“.

אין האמורי שבמקרא אלא ענק, אחד משבטי הענקים
והנפילים שבימי הקדם. וגם הוראה זו של אַמּוֹרִי מתבארת
מתוך שם העצם אמיר, ההר הגבוה. אלא שפירושו: אדם
גבוה כמו הר, כשימוש הביטויים, a mountain of a man,
mountainous, הר־אדם באנגלית, וכשם זה שגוליבר בארץ
הליליפוטים נקרא בו, man-mountain, הר־אדם.

ואשר לפועל „אמר“ בהוראה אמר דָּבַר, דיבר, גם
הוא אותו פועל במשמעות „נשא והרים“. אלא כאן שוב
קיצור לשוני לפנינו במקום: אמר קוֹלּוֹ, ז"א נשא קולו.
הרים קולו בדיבור, כמו שגם הפועל „נשא“ בא במשמעות
הדיבור, ואין „משא“ דבר הנביא, אלא נאום, דיבור. והנה
באפידית, אחותה של הלשון העברית הקדומה, פירוש הפועל

„אמר“ הוא : ראה, הביט. וגם כאן שוב קיצור במקום אמר
עיניו, נשא עיניו וראה.

ומעין זה משמש בלשון זו גם הפועל „נטל“ במשמעות
זו של ראה, הביט. כקיצור מן נטל עיניו, נשא עיניו. וכך
מתבארים כל שימושי השורש א-מ-ר בשפות השמיות
מהוראה קדומה אחידה זו. אין „אמר“ אלא „נשא“, „הרים“.